

EDICE OIKÚMENÉ

MALÁ ŘADA

Svazek 5

FRIEDRICH NIETZSCHE

O pravdě a lži
ve smyslu nikoli morálním

PRAHA
2010

OIKOYMENH
Hennerova 223
150 00 PRAHA 5
www.oikoymenh.cz

KATALOGIZACE V KNIZE – NÁRODNÍ KNIHOVNA ČR

Nietzsche, Friedrich, 1844–1900

O pravdě a lži ve smyslu nikoli morálním / Friedrich Nietzsche; [z německého originálu... přeložila Věra Koubová]. – 2., opr. vyd. – Praha: OIKOYMENH, 2010. – 59 s. – (Oikúmené. Malá řada; sv. 5)

Název originálu: Über Wahrheit und Lüge im aussermoralischen Sinne

14(430) * 165 * 81:1 * 165.023.1 * 179.8 * 81'373.612.2

– německá filozofie – 19. stol.

– teorie poznání

– filozofie jazyka

– pravda

– lež

– metafora

– úvahy

Univerzita Karlova v Praze
Knihovna společenských věd
Praha 5 - Jinonice

K

14(100–15)"15/20" – Moderní západní filozofie [5]

© Translation, Věra Koubová, 2007

© OIKOYMENH, 2007, 2010

ISBN 978–80–7298–428–2

Obsah

O pravdě a lži ve smyslu nikoli morálním	7
Fragmenty z pozůstalosti	29
Ediční poznámka	58

1.

V jakémsi odlehlém koutě kosmu, třpytivě rozlitého v bezpočet slunečních systémů, byla jednou jedna hvězda, na níž chytrá zvířata vynalezla poznávání. Byla to nejhrdější a nejprolhanější minuta „dějin světa“: ale ne víc než pouhá minuta. Po několika nadechnutích přírody hvězda vyhasla, a ona chytrá zvířata musela zemřít. – A i kdyby si takovou bajku někdo vymyslel, přece by dostatečně nevystihl, jak uboze, jak stínovitě a prchavě, jak neúčelně a libovolně se vyjímá lidský intelekt v přírodě; existovaly celé věčnosti, kdy nebyl; až opět vezme za své, nic se nestane. Neboť tento intelekt nemá žádné další poslání, které by přesahovalo život lidí. Jest totiž jenom lidský, a pouze jeho majitel a tvůrce jej bere tak pateticky, jako by se v něm otáčely veřeje světa. Kdybychom se však mohli dorozumět s komárem, zjistili bychom, že i on se vzduchem vznáší s tímto patosem a cítí se jako létající střed tohoto světa. Není v přírodě nic tak zavrženíhodného a malého, aby se to nepatrným závanem oné síly po-

znávání nenafouklo okamžitě jako měch; a stejně jako chce mít svého obdivovatele každý nosič, tak se domnívá i nejhrdější člověk, filosof, že na jeho konání a myšlení se ze všech stran teleskopicky upírají zraky kosmu.

Je zvláštní, že něco takového dokáže intelekt, jenž je přece dán těm nejnešťastnějším, nejkřehčím, nejpomíjivějším bytostem právě jen jako pomůcka, aby je na minutu udržel při životě; z něhož by jinak, bez takového přídatku, měly všechny důvody prchat tak rychle jako Lessingův syn. Domýšlivost spojená s poznáváním a pocíťováním zastírá oči i smysly lidí mhou a klame je o hodnotě bytí tím, že v sobě chová nejlichotivější ocenění právě pro poznání samo. Jejím nejobecnějším účinkem je klam – ale něco z tohoto charakteru ulpívá i na účincích zcela dílčích.

Intelekt, jakožto prostředek k uchování individua, rozvíjí své hlavní síly v přetvářce; neboť ona je prostředkem, jímž se uchovávají slabší, méně robustní individua, kterým je odepřeno vést boj o existenci pomocí rohů nebo ostrých dravčích tesáků. V člověku dosahuje toto umění přetvářky svého vrcholu: tady je klam a mam, lichotka, lež a podvod, pomluva, reprezentace, život ve vypůjčeném lesku, maska, zahalující konvence, nutkání předvádět se před druhými i před sebou, zkrátka neustálé poletování kolem plamene je-

šitnosti natolik pravidlem a zákonem, že snad není nic nepochopitelnějšího, než že mezi lidmi mohl vzejít čestný a čistý pud k pravdě. Jsou hluboce ponořeni do iluzí a snových obrazů, jejich oko klouže jen po povrchu věcí a vidí „formy“, jejich cit nikde nevede k pravdě, nýbrž se spokojuje s přijímáním podnětů a jakousi tápavou hrou na hřbetě věcí. Navíc se nechává člověk po celý život obelhávat za noci sny, aniž se tomu jeho morální cit snaží někdy zabránit: zatímco prý existují lidé, jimž se silou vůle podařilo odstranit chrápání. Co vlastně člověk o sobě ví! Ano, dokázal se snad alespoň jednou dokonale vnímat, vystaven sám sobě jako v osvětlené vitríně? Nezamlčuje mu snad příroda téměř všechno, dokonce i o jeho těle, aby ho, stranou zákrutů střev, rychlého proudění krve, složitých záchvěvů tkání, zahnala a uzavřela do hrdého šalebného vědomí? Odhodila klíč: a běda osudné zvědavosti, která by dokázala jednou vyhlédnout škvírou z pokojíku vědomí ven a dolů a tušila by teď, že člověk spočívá na čemsi nemilosrdném, žádostivém, nenasyceném, vražedném, v lhostejnosti svého nevědění, jako by ve snách visel na hřbetě tygra. Odkud, pro všechno na světě, při této konstelaci pud k pravdě?!

Pokud by se individuum chtělo jen udržet proti druhým individuí, používalo by za přirozeného stavu věci intelekt většinou jen k přetvářce: jelikož chce

však člověk existovat společensky a stádně zároveň z nouze a nudy, potřebuje jakousi dohodu o míru a usiluje o to, aby alespoň to nejdrsnější bellum omnium contra omnes zmizelo z jeho světa. A uzavření míru přináší s sebou něco, co vypadá jako první krok ke vzniku onoho záhadného pudu k pravdě. Právě teď se fixuje to, co má od nynějška být „pravdou“, tj. vynalézá se stejnoměrně platné a závazné označování věcí a zákonodárství jazyka tvoří také první zákony pravdy: neboť zde poprvé vzniká kontrast mezi pravdou a lží: lhář používá platná označení – slova – tak, aby se ne skutečné jevilo jako skutečné; jsem bohatý, zatímco pro jeho stav by bylo pravým označením „chudý“. Zneužívá pevných konvencí libovolným zaměňováním, nebo dokonce obracením jmen. Pokud tak činí sobeckým a svému okolí škodlivým způsobem, nebude mu společnost už důvěřovat, a tím ho vyloučí. Lidé se přitom nevyhýbají ani tak podvedení samému, jako spíše tomu, že podvodem mohou být poškozeni. Ani na tomto stupni neproklínají v podstatě klam, nýbrž zlé, nepřátelské důsledky určitých druhů klamu. A v podobně omezeném smyslu chce člověk také pravdu. Touží po příjemných, život udržujících důsledcích pravdy; čisté poznání bez důsledků je mu lhostejné, a vůči škodlivým a ničivým pravdám je naladěn dokonce nepřátelsky. A nadto: jak je tomu s oněmi

konvencemi jazyka? Jsou snad výsledkem poznání, smyslu pro pravdu: kryje se označení a věc? Je jazyk adekvátním výrazem všech realit?

Jenom ze zapomnětlivosti může člověk propadnout bludu, že je majitelem pravdy v onom právě označeném stupni. Nechce-li se spokojit s pravdou ve formě tautologie, tj. s prázdnou slupkou, bude věčně zaměňovat iluze za pravdy. Co je to slovo? Zobrazení nervového vzruchu ve zvucích. Usuzovat však z nervového vzruchu dále na příčinu mimo nás je již výsledkem chybného a neoprávněného užití věty o důvodu. Jak bychom mohli – kdyby tím jedině rozhodujícím při vzniku řeči byla pravda a při označování hledisko jistoty – jak bychom pak mohli říkat: kámen je tvrdý: jako by nám „tvrdý“ bylo známé ještě i jinak, a nejen jako veskrze subjektivní podnět! Dělíme věci podle rodů, označujeme strom za mužský, rostlinu za ženskou: jaké to libovolné příměry! Jak daleko za hranice jistoty jsme ulétli! Německé označení hada nepostihuje nic než určité vinutí, kroucení, a mohlo by se tedy právě tak dobře užít na červa. Jaká svévolná vymezení, jaké jednostranné zdůrazňování hned té, hned oné vlastnosti věci! Postavíme-li vedle sebe různé jazyky, ukáže se, že u slov nikdy nezáleží na pravdě ani na adekvátním výrazu: jinak by jazyků nebylo tolik. „Věc o sobě“ (právě to by byla čistá pravda bez důsledků) je

pro tvůrce jazyka zcela neuchopitelná a naprosto nežádoucí. On jen označuje vztahy věcí k lidem, a aby je vyjádřil, sahá k nejmělejšímu metaforám. Nervový vzruch nejprve přenesen v obraz! první metafora. Obraz zase ztvárněn ve zvuk! druhá metafora. A pokaždé úplné přeskočení celé sféry, rovnou do nějaké docela jiné a nové. Představme si člověka, který je úplně hluchý a nikdy neměl žádný vněm tónu ani hudby: bude pozorovat Chladniho obrazce v písku, rozpozná jejich příčiny v chvění struny a bude teď přísahat, že nyní už určitě ví, čemu lidé říkají tón; a tak se nám všem vede s jazykem. Domníváme se, že víme cosi o věcech samých, mluvíme-li o stromech, barvách, sněhu a květinách, a přece nevlastníme nic než metafory věcí, které původním bytnostem naprosto neodpovídají. Stejně jako tón v podobě obrazce v písku vyjímá se ono záhadné X věci o sobě jednou jako nervový vzruch, poté jako obraz, nakonec jako zvuk. Logicky tedy vznik jazyka rozhodně neprobíhá a veškerý materiál, s nímž později člověk pravdy, badatel, filosof pracuje a z něhož staví, pochází, ne-li ze vzdušných zámků, pak přece jen nikoli z podstaty věcí.

Uvažme ještě zejména tvorbu pojmů: každé slovo se stává pojmem v tom okamžiku, kdy už právě nemá sloužit jedinečnému, naprosto individualizovanému původnímu prožitku, jemuž vděčí za svůj vznik, napří-

klad jako připomínka, nýbrž když se musí hodit zároveň na nespočetné, více nebo méně podobné, tj. přísně vzato nikdy stejné, tedy samé nestejné případy. Každý pojem vzniká tím, že bereme ne-stejně za stejné. Tak jistě jako není žádný list zcela shodný s jiným, je pojem listu vytvořen svévolným vynecháním těchto individuálních odlišností, zapomenutím na vše rozlišující, a vzbuzuje nyní představu, jako by v přírodě existovalo kromě listů cosi, co by bylo „listem vůbec“, jakousi praformou, podle níž by byly všechny lístky tkány, kresleny, tvarovány, barveny, krabaceny, malovány, jenže nešikovnýma rukama, takže by žádný exemplář nebyl korektní a spolehlivý jakožto věrná kopie své praformy. Nazýváme nějakého člověka poctivým; proč dnes jednal tak poctivě? ptáme se. Naše odpověď obvykle zní: z poctivosti. Poctivost! to značí opět: list je příčinou listů. Vždyť my nevíme vůbec nic o jakési bytostné kvalitě, jež by se jmenovala poctivost, víme však o nespočetných individualizovaných, a tedy nestejných jednáních, která vynecháním onoho nestejného činíme stejnými a označujeme teď jako jednání poctivá; nakonec z nich formulujeme jakousi qualitas occulta se jménem: poctivost.

Odhlížení od individuálního a skutečného nám dává pojem, stejně jako nám dává i formu, zatímco příroda nezná žádné formy a pojmy, tedy ani žádné druhy,

nýbrž jen jakési nám nepřístupné a nedefinovatelné X. Neboť i náš protiklad individua a druhu je antropomorfní a nepochází z podstaty věcí, třebaže se neodvažujeme říkat, že jí neodpovídá: to by totiž bylo dogmatické tvrzení a jako takové právě tak neprokazatelné jako jeho protiklad.

Co je tedy pravda? Pohyblivé vojsko metafor, metonymií, antropomorfismů, zkrátka lidských relací, které – poeticky a rétoricky vystupňovány – byly přeneseny, vyzdobeny a které po dlouhém užívání připadají lidu pevné, kanonické a závazné: pravdy jsou iluze, o nichž člověk zapomněl, že jimi jsou, metafor, jež se opotřebovaly a pozbyly smyslové síly, mince se setřeným obrazem, které bereme jen jako kov, a nikoli už jako mince. Stále ještě nevíme, odkud pochází pud k pravdě; neboť dosud jsme slyšeli jen o závazku, který společnost vznáší, aby mohla existovat, o závazku být pravdivý, tzn. používat běžných metafor, tedy, morálně vyjádřeno: lhát podle pevné konvence, lhát davo- vě stylem závazným pro všechny. Člověk arcí zapomíná, že je na tom takto; lze tedy označeným způsobem nevědomě a podle staletých zvyklostí – a právě *touto nevědomostí*, právě tímto zapomněním dospívá k pocitu pravdy. Z pocitu, že je zavázán označovat jednu věc za červenou, druhou za studenou, třetí za němou, probouzí se v něm morální, k pravdě se vztahující hnutí:

na protikladu ke lháři, jemuž nikdo nevěří, ježž všichni vylučují, demonstuje si člověk vše, co je na pravdě úctyhodné, důvěryhodné a prospěšné. Staví nyní své jednání jakožto *rozumná* bytost pod vládu abstrakcí: nestrpí už, aby byl strháván náhlými dojmy, názory, zobecňuje všechny tyto dojmy nejprve v bezbarvější, chladnější pojmy a k nim pak připrání vůz svého žití a jednání. Vše, co člověka odlišuje od zvířete, závisí na této schopnosti sublimovat názorné metaforu ve schéma, rozpustit tedy obraz v pojem; v oblasti oněch schémat je totiž možné něco, co by se nikdy nepodařilo s názornými prvními dojmy: vybudovat pyramidový řád podle kast a stupňů, vytvořit nový svět zákonů, privilegií, podřazeností, vymezení, který nyní vystupuje proti názornému světu prvních dojmů jako cosi pevnějšího, obecnějšího, známějšího, lidštějšího, a proto jako regulativ a imperativ. Zatímco každá názorová metafora je individuální, ojedinělá, a umí tedy pokaždé uniknout jakémukoli schematickému třídění, vyznačuje se velká pojmová stavba strnulou pravidelností římského kolumbária a vyznačuje ve své logice přísnost a chlad, které jsou vlastní matematice. Koho tento chlad ovane, stěží uvěří, že i pojem, kostěný a hranatý jako kostka a stejně přemístitelný, zde přece zůstává jen jako *residuum metaforu* a že iluze uměleckého přenosu nervového vzruchu v obrazy je ne-li

matkou, tedy alespoň babičkou každého pojmu. V rámci této pojmové hry v kostky však „pravda“ znamená – používat každou kostku tak, jak je označena; počítat přesně její oka, správně sestavovat rubriky a nikdy se neprohřešit proti kastovnímu řádu a proti pořadí tříd. Tak jako Římané a Etruskové rozřezali nebe strnulými matematickými čarami a do takto vymezeného prostoru zahnali boha jako do chrámu, tak má každý národ nad sebou takovéto matematicky rozdělené nebe pojmů a požadavkem pravdy pak rozumí, že má být každý pojmový bůh hledán jen ve své *sféře*. Zajiště zde můžeme člověka obdivovat jako mocného stavitelského génia, jemuž se daří budovat nekonečně komplikovaný pojmový dóm na pohyblivém základu a jakoby na plynoucí vodě; ovšem aby se na takových základech udržel, musí to být stavba jako z pavoučích vláken, tak jemná, aby ji s sebou unášela vlna, tak pevná, aby ji nerozvanul vítr. Jako stavitelský génius tak člověk vysoko převyšuje včelu: ta staví z vosku, jež nasbírává v přírodě, on staví z daleko jemnějšího tkaniva pojmů, jež musí teprve ze sebe vysoukat. Zaslouží si velký obdiv – ale rozhodně ne za svůj pud k pravdě, k čistému poznání věcí. Schová-li někdo nějakou věc za keř, právě tam ji zase hledá a také ji najde, pak na takovém hledání a nalézání není celkem co oslavovat: právě tak se to však má s hledáním a nalézáním „prav-

dy“ v oblasti rozumu. Stanovím-li definici savece a poté, spatřiv velblouda, prohlásím: Hle, savec, vyjde tím sice najevo pravda, ale jen omezené hodnoty, čímž míním, že je veskrze antropomorfní a neobsahuje jediný bod, který by byl „pravdivý o sobě“, skutečný a všeobecně platný, odhlédneme-li od člověka. Hledač takových pravd hledá v podstatě jen metamorfózu světa v člověka; usiluje o rozumnění světu jakožto lidské věci a v nejlepším případě si vydobude pocit asimilace. Podobně jako pozoruje astrolog hvězdy ve službách člověka a v souvislosti s jeho štěstím a trápením, pozoruje takový badatel celý svět ve spojení s člověkem. Svět jakožto nekonečně lomenou ozvěnu nějakého prátónu, totiž člověka, jakožto rozmnožený obraz jediného praoobrazu, člověka. Jeho metodou je: přikládat ke všem věcem jako měřítko člověka; vychází při tom však z mylné domněnky, že má tyto věci jako čisté objekty bezprostředně před sebou. Zapomíná tedy na metaforičnost původních názorových metafor, a bere je jako věci samy.

Pouze díky tomu, že člověk zapomněl onen primitivní svět metafor, že obrazová masa vyvřevší původně jako horoucí láva z prasečnosti lidské fantazie ztuhla a strnula, pouze díky nevývratné víře, že *toto* slunce, *toto* okno, *tento* stůl je pravda o sobě, zkrátka jen díky tomu, že člověk zapomíná sebe sama jakož-

to subjekt, a to subjekt *umělecky tvořící*, žije v určitém klidu, v jistotě a důslednosti; kdyby mohl jen na okamžik opustit vězeňské zdi této víry, byla by po celém jeho „sebevědomí“ vmžiku veta. Námahu mu působí už to, má-li si přiznat, že moucha či pták percipují úplně jiný svět než člověk a že otázka, která z obou percepcí světa je správnější, je zhola nesmyslná, protože by se už muselo měřit měřítkem *správné percepce*, tj. měřítkem *neexistujícím*. Vůbec mi však správná percepce – to by znamenalo adekvátní vyjádření objektu v subjektu – připadá jako rozporuplný nesmysl: neboť mezi dvěma absolutně rozdílnými sférami, jako jsou subjekt a objekt, není kauzalita, správnost, vyjádření, nýbrž nanejvýš *estetické* chování, mám na mysli náznakový přenos, zadržávající překlad do zcela cizího jazyka. K tomu je však rozhodně zapotřebí volné básnivě a volně vynalézavé střední sféry a prostředkující síly. Slovo jev obsahuje mnoho svodů, a proto se mu co možná vyhýbám: neboť není pravda, že podstata věcí se zjevuje v empirickém světě. Malíř, jemuž chybějí ruce a jenž by chtěl obraz, který mu tane na mysli, vyjádřit zpěvem, vyjeví toho při této záměně sfér pořád ještě více, než kolik prozrazuje empirický svět o podstatě věcí. Dokonce ani poměr nervového vzruchu k vytvořenému obrazu není o sobě nutný; jestliže je

však týž obraz vytvářen milionkrát a děděn z pokolení na pokolení, ba nakonec se u celého lidstva objevuje pokaždé v důsledku téhož popudu, pak pro člověka konečně nabývá téhož významu, jako by to byl obraz jediné nutný a jako by onen poměr původního nervového vzruchu k vytvořenému obrazu byl poměrem přísně kauzálním; stejně by byl i donekonečna opakovaný sen pociťován a posuzován veskrze jako skutečnost. Avšak ztuhnutí a strnutí metafory nijak nezaručuje nutnost a výlučnou oprávněnost této metafory.

Každý, komu jsou podobné úvahy blízké, jistě pocítil vůči jakémukoli idealismu tohoto druhu hlubokou nedůvěru, kdykoli se vskutku zřetelně přesvědčil o věčné důslednosti, všudypřítomnosti a neomylnosti přírodních zákonů; učinil pak tento závěr: vše zde, kam až pronikneme směrem vzhůru k teleskopickému světu a směrem do hloubi ke světu mikroskopickému, je naprosto jisté, vybudované, nekonečné, zákonité a bez mezer; věda bude v těchto šachtách věčně s úspěchem těžit a vše, co nalezne, bude v souladu a nebude si odporovat. Jak málo se to podobá výtvaru fantazie: neboť kdyby jím to bylo, musela by se přece někde projevit zdánlivost a neskutečnost. Proti tomu je třeba za prvé říci: kdybychom měli každý sám rozdílné smyslové pocity, kdybychom mohli sami percipovat

jednou jako pták, jednou jako červ, jednou jako rostlina, nebo kdyby jeden z nás viděl tentýž podnět jako červený, někdo druhý jako modrý a někdo třetí by jej vnímal dokonce jako zvuk, pak by nikdo o takové zákonitosti přírody nemluvil, nýbrž chápal by ji jen jako vysoce subjektivní útvar. A za druhé: čím je pro nás vůbec přírodní zákon; není nám znám sám o sobě, nýbrž jen svými účinky, tzn. svými relacemi ke druhým přírodním zákonům, které nám jsou známy opět jen jako relace. Poukazují tedy všechny tyto relace vždy znovu jen k sobě navzájem a ve své podstatě jsou pro nás zhola nesrozumitelné; jen to, co k nim přidáváme, čas, prostor, tedy vztahy sukcese a čísla jsou nám na nich opravdu známé. Ale vše zázračné, nač právě u přírodních zákonů hledíme s úžasem, co si žádá našeho vysvětlení a mohlo by nás svést k nedůvěře vůči idealismu, spočívá právě a jedině v matematické přístupnosti a trvalosti představ o čase a prostoru. Ty však v sobě a ze sebe produkujeme s onou nutností, s níž tká pavouk síť; jsme-li nuceni chápat všechny věci jen v těchto formách, pak už není žádný zázrak, že na všech věcech chápeme vlastně právě jen tyto formy: neboť ony všechny v sobě musí nést zákony čísla, a právě číslo je ve věcech to nejpodivuhodnější. Veškerá zákonitost, jež nám tak imponuje u hvězdných drah a u chemického procesu, je v podstatě totožná

s vlastnostmi, které věcem dodáváme sami, takže tím imponujeme sami sobě. Dochází ovšem k tomu, že ona umělecká tvorba metafor, již v nás započíná každý vjem, už tyto formy předpokládá, a odehrává se tedy v nich; jen z pevného trvání těchto praforem lze vysvětlit, jak mohla být posléze z metafor samých opět konstituována stavba pojmů. Tato stavba je totiž napodobeninou časových, prostorových a číselných vztahů na půdě metafor.

2.

Na stavbě pojmů pracuje původně, jak jsme viděli, *ja-zyk*, v pozdějších dobách *věda*. Stejně jako včela staví buňky a zároveň tyto buňky plní medem, pracuje věda nepřetržitě na onom velkém kolumbáriu pojmů, pohřebišti názorů, staví stále nová a vyšší patra, podpírá, čistí, obnovuje staré buňky a usiluje především o to, aby své obrovité rámoví naplnila a uspořádala jím celý empirický, tj. antropomorfní svět. Jestliže i jednající člověk připoutává svůj život k rozumu a jeho pojmům, aby nebyl odplaven a neztratil sám sebe, pak badatel staví svou chýši těsně k věži vědy, aby na její stavbě mohl pomáhat a sám našel pod postavenou baštou ochranu. A ochrany má zapotřebí: neboť existují strašlivé mocnosti, které naň ustavičně dorážejí a které proti vědecké pravdě stavějí pod nejrozličnějším zaštitěním „pravdy“ utvářené zcela jinak.

Onen pud k tvorbě metafor, onen fundamentální lidský pud, jež nelze ani na okamžik odmyslet, protože bychom tak odmysleli člověka samého, není však tím,

že z jeho sublimovaných produktů, dojmů, vyrůstá regulární a strnulý nový svět jakožto lidská pevnost, ve skutečnosti nikterak přemožen a ani zcela zkrocen. Hledá pro své působení novou oblast a jiné řečiště a nachází je v mýtu a v umění vůbec. Neustále mate rubriky a buňky pojmů tím, že tvoří nové příměry, metafor, metonymie, neustále projevuje chuť utvářet existující svět bdělého člověka tak pestře, nepravidelně, nezávazně, nesouvisle, přitažlivě a věčně nově, jako je tomu ve světě snu. Vždyť o sobě si je bdělý člověk jist tím, že bdí, jen díky onomu strnulému a pravidelnému tkanivu pojmů, a právě proto propadá občas domněnku, že sní, když se někdy pojmové tkanivo díky umění roztrhne. Pascal má pravdu, tvrdí-li, že kdyby nás každou noc navštěvoval tentýž sen, byli bychom tímto snem zaměstnáni stejně jako věcmi, jež vidíme každý den: „Kdyby si byl řemeslník jist, že každou noc bude dvanáct hodin snít o tom, že je králem, pak se domnívám,“ říká Pascal, „že by byl právě tak šťasten jako král, který by po všechny noci dvanáct hodin snil o tom, že je řemeslníkem.“ Bdělý den národa myticky vzrušeného, například starších Řeků, se díky neustále působícímu zázraku, jak ho představuje mýtus, vskutku podobá více snu než dnu vědecky vystřízlivšího myslitele. Může-li každý strom najednou promluvit jako nymfa či může-li pod maskou býka nějaký bůh

odvléci pannu, je-li náhle vidět samu bohyni Athénu, jak projíždí s krásným spřežením v doprovodu Pisis-trata po tržištích Athén – a tomu poctivý Athéňan věřil –, pak je v každém okamžiku, stejně jako ve snu, možné vše, a celá příroda kolem člověka tančí, jako by byla rejem bohů, kteří se smějí tomu, že ve všelikých podobách člověka klamou.

Člověk sám má však nepřekonatelný sklon dát se klamat a je jak omámen štěstím, vyprávějí-li mu rapsodi epické pohádky jako pravdivé příběhy nebo předvádějí-li herec ve hře krále ještě královští, než jej ukazuje skutečnost. Intelekt, onen mistr přetvářky, je potud svobodný a zbavený své běžné otrocké služby, pokud může klamat, aniž škodí, a tehdy slaví své saturnálie; nikdy není bujnější, bohatší, hrdější, obratnější a opovážlivější. S tvůrčí rozkoší mísí metafory a přemísťuje milníky abstrakce, takže označuje například proud za pohyblivou cestu, která člověka nese tam, kam jinak chodí. Teď ze sebe shodil znamení služebnosti: zatímco jindy byl zajat trudnou námahou, jak ubohému individuu, jemůž se zachtělo života, ukázat cestu a nástroje, a jako služebník hledal kořist a zisk pro svého pána, stal se nyní pánem sám a smí ze své tváře setřít výraz nouze. Ať nyní dělá cokoli, vše se ve srovnání s jeho dřívějším počínáním vyznačuje přetvářkou, jako dříve znetvořením. Kopíruje lidský život,

avšak má jej za dobrou věc a zdá se s ním vcelku spokojen. To nesmírné trámové a bednění pojmů, jehož se potřebný člověk celý život úpěnlivě drží jako záchrany, se osvobozenému intelektu stává jen lešením a hračkou pro nejztreštěnější kousky: a když je rozbíjí, přehazuje, ironicky opět skládá tak, že nejdlehlší spojuje a nejbližší dělí, dává tak najevo, že oněch nouzových pomůcek potřebnosti nemá zapotřebí a že se nadále nechává vést nikoli pojmy, nýbrž intuicemi. Od těchto intuicí nevede žádná řádná cesta do země strašidelných schémat, abstrakcí: pro ně není slovo stvoření, člověk umlká, když je vidí, nebo mluví v samých zakázaných metaforách a neslýchaných pojmových spojeních, aby alespoň výsměchem a ničením starých pojmových omezení odpovídal tvůrčím způsobem mocnému dojmu přítomné intuice.

Existují období, v nichž člověk rozumu a člověk intuice stojí vedle sebe, jeden se strachem z intuice, druhý s výsměchem vůči abstrakci; druhý je právě tak nerozumný, jako je první neumělecký. Oba touží opanovat život: jeden tak, že umí největším potížením čelit starostlivostí, chytrostí, pravidelností, druhý tak, že jako „přeradostný hrdina“ ony potíže nevidí a za reálný bere jen život, jenž přijal podobu zdání a krásy. Kde člověk intuitivní zachází svými zbraněmi účinněji než jeho protihráč a vítězí, jako třeba ve

starším Řecku, může se za příznivých podmínek zformovat kultura a ustavit vláda umění nad životem; ona přetvářka, ono popírání potřeby, onen lesk metaforických názorů a vůbec bezprostřednost klamu pak provází veškeré projevy takového života. Ani dům, ani krok, ani šat, ani hliněný džbán neprozrazují, že je vynalezla potřeba a nouze; zdá se, jako by v nich všech mělo být vysloveno vznešené štěstí a olympský jas bez mračen, jakási hra s vážností. Zatímco člověk vedený pojmy a abstrakcemi se jimi jenom brání neštěstí, aniž si sám může z abstrakcí vynutit štěstí, zatímco usiluje jen o co nejdokonalejší nepřítomnost bolesti, intuitivní člověk uprostřed kultury nejenže díky svým intuicím odvrací zlo, nýbrž sklízí též neustálý proud jasu, povzbuzení, vykoupení. Ovšemže trpí krutěji, *když* trpí; ano, trpí i častěji, protože se nedokáže poučit ze zkušenosti a stále znovu padá do téže jámy, do které spadl předtím. V utrpení je pak právě tak nerozumný jako ve štěstí, hlasitě křičí a nenalézá útěchy. Jak jinak přijímá stejnou osudovou ránu člověk stoický, poučený zkušeností, ovládající se pomocí pojmů! Ten člověk, který hledá jen upřímnost, pravdu, svobodu od klamu a ochranu před zákeřným překvapením, předvádí nyní, v neštěstí, mistrovský kousek přetvářky, jako druhý člověk ve štěstí; neukazuje zkřivenou a pro-

měnlivou lidskou tvář, nýbrž takřka masku s důstojně souměrnými rysy, nekřičí, ba ani nepozmění hlas. Když jej přepadne opravdová průtrž mračen, zahálí se jen těsněji do pláště a pomalým krokem tím nečastěji odchází.

*

Fragmenty z pozůstalosti

[léto 1872 až začátek roku 1873]

19 [35] *Filosof tragického poznání.* Krotí nespoutaný pud po vědění, ovšem nikoli prostřednictvím nové metafyziky. Neustavuje žádnou novou víru. Cítí, že *půda zmizelé metafyziky je tragická*, a přece ho nikdy neuspokojí víření pestré hry věd. Pracuje na novém *životě*: svá práva dostává zpět umění.

Filosof *desperátního poznání* se rozplyne ve slepé vědě: vědění za každou cenu.

Pro tragického filosofa se *obraz bytí* završuje tím, že se metafyzický element zjevuje pouze antropomorfně. *Není skeptikem.*

Zde je nutno *vytvořit* nový pojem: neboť skepse není cílem. Jakmile pud poznání narazí na vlastní meze, obrací se proti sobě, aby nyní pokročil ke *kritice vědění*. Poznání ve službách nejlepšího života.

Člověk musí dokonce *chtít iluzi* – právě to je tragické.

19 [37] Dnes už *zaniklé* filosofie a theologie působí přesto nadále ve vědách: ačkoli kořeny odumřely, zde ve větvích se ještě po nějakou dobu udržuje život. *Historie* se tak široce rozvinula jakožto protisíla vůči theologickému mýtu, ale také vůči filosofii: *absolutní poznání* slaví zde a v matematických přírodních vědách velkolepé saturnálie, sebemenší drobnost, kterou tu lze skutečně *zjistit*, má vyšší platnost než všechny metafyzické ideje. Hodnotu zde určuje stupeň *jistoty*, nikoli míra *nepostradatelnosti* pro člověka. Je to starý boj *víry* a *vědění*.

Obojí jsou to barbarské jednostrannosti.

Nyní může filosofie nanejvýš zdůrazňovat *relativnost* všeho poznání a jeho *antropomorfnost*, stejně jako vševládnoucí sílu *iluze*. Nedokáže tím zbrzdit rozpoutaný pud poznání, který *soudí* čím dál víc podle stupně *jistoty* a hledá čím dál menší objekty. Zatímco je každý člověk spokojen, když je den u konce, historik později v tomto dni ryje, hrabe a kombinuje, aby ho vytrhl ze zapomnění: vše *malé* má být také věčné, *protože je poznatelné*.

Pro nás platí jen estetické měřítko: co je *velké*, má právo na historii, avšak nikoli na historii ikonickou, nýbrž na *produktivní, podněcující malbu dějin*.

Hroby necháváme *v klidu*: zmocňujeme se toho, co je věčně živé.

Oblíbené téma doby: *velké účinky toho nejmenšího*. Historické přerývání má v sobě např. jako celek cosi velkolepého: podobá se skrovné vegetaci, která pozvolna rozhlodává Alpy. Vidíme při díle velký pud, který má malé nástroje, zato však ve *velkolepém množství*.

Proti tomu bychom mohli postavit: *malé účinky velkého!* zastupují-li je totiž individua. Velké se těžko chápe, často odumře tradice, nenávidí vůči němu je obecná, jeho hodnota spočívá na kvalitě, kterou ocení vždy jen nemnozí.

Velké působí jen na velké: jako přeskakuje pochodňová pošta v Agamemnonovi jen z výšiny na výšinu. Je úkolem *kultury*, aby se velké osobnosti nejevily jako poustevníci ani jako vyhnanci.

Proto mluvíme o tom, co pocítujeme: není naší věcí čekat, až chabý odlesk toho, co se mně jeví světlé, pronikne i do údolí. Nakonec jsou totiž velké účinky toho nejmenšího právě dodatečnými účinky *velkých* věcí; spustily lavinu. A my teď máme potíže ji zastavit.

19 [41] Problém určité *kultury* je jen vzácně uchopen správně. Jejím cílem není co možná největší *štestí* daného národa ani neomezený vývoj *všech* jeho talentů: kultura se ukazuje ve správné *proporci* jejich vý-

voje. Její cíl přesahuje pozemské štěstí: ona má za cíl tvorbu velkých děl.

Ve všech řeckých pudech se projevuje *jednotné pou-to*: pojmenujme je hellénská *vůle*. Každý z těchto pudů se sám pokouší nekonečně rozšířit svou existenci. Staří filosofové se pokoušejí konstruovat z nich svět.

Kultura národa se projevuje *jednotným zvládnutím pudů tohoto národa*: filosofie krotí pud poznání, umění pud forem a extázi, agape krotí eros atd.

Poznání *izoluje*: starší filosofové znázorňují izolovaneť to, co řecké umění nechává vyvstat pohromadě.

Obsah umění a staré filosofie se kryje, avšak ve filosofii vidíme užití *izolovaných* součástí umění za účelem *zkrocení pudu poznání*. To musí být možné ukázat i u Italů: individualismus v životě a umění.

19 [45] Jaký vztah má filosofický génius k umění? Z přímého postoje nelze mnoho vyčíst. Musíme se ptát: co je na jeho filosofii uměním? Uměleckým dílem? Co *zůstane*, bude-li jeho systém zničen jako věda? Právě toto *zůstávající* musí být tím, čím je *krocen* pud k vědění, tedy tím, co je na něm umělecké. Proč je takového krocení zapotřebí? Vždyť z vědeckého hlediska je to iluze, nepravda, která klame pud poznávat, uspokojujíc ho jen dočasně. Hodnota filosofie při tomto krocení se nenalézá ve sféře poznání,

nýbrž ve sféře života: *vůle k bytí užívá filosofii* k dosažení vyšší formy bytí.

Není možné, aby se umění a filosofie zaměřily *proti vůli*: ale i morálka je v jejích službách. Vševládnost *vůle*. Jedna z nejjemnějších forem bytí, relativní nirvána.

19 [46] Je třeba říci vše tak určitě, jak je to jen možné, a nechat stranou všechny termíny, včetně „*vůle*“.

19 [47] Krása a velkolepost konstrukce světa (alias filosofie) rozhoduje dnes o její hodnotě – tzn. je posuzována jako *umění*. Její forma se pravděpodobně změní! Přísná matematická formule (jako u Spinozy) –, která na Goetha působila tak uklidňujícím dojmem, je oprávněná právě jenom jako estetický výrazový prostředek.

19 [49] Pro povrchnost svého intelektu žijeme ovšem v trvalé iluzi: tj. v každém okamžiku potřebujeme k životu umění. Naše oko nás poutá k *formám*. Pokud jsme si takové oko pozvolna sami vypěstovali, pak v sobě vidíme vládnout *uměleckou sílu*. V přírodě samé nacházíme tedy mechanismy proti absolutnímu *vědění*: *filosof p o z n á v á řeč přírody* a říká: „potřebujeme umění“ a „stačí nám jen část vědění“.

19 [50] Každá *kultura* počíná tím, že se spousta věcí začne *zastírat*. Na tomto zastírání závisí lidský pokrok – život v ryzí a ušlechtilé sféře a vylučování nižších podnětů. Boj proti „smyslnosti“, jež vede ctnost, je bytostně estetického původu. Když používáme *velké* osobnosti jako své vůdčí hvězdy, pak na nich mnohé zastíráme, ba zahalujeme všechny okolnosti a náhody, které umožňují jejich vznik, *izolujeme* si je, abychom je mohli uctívat. Podobný prvek obsahuje každé náboženství: totiž lidi pod božskou ochranou, jako cosi nekonečně důležitého. Ano, veškerá etika začíná tím, že bereme jednotlivce *nekonečně vážně* – jinak než příroda, která postupuje krutě a hravě. Jsme-li lepší a ušlechtilejší, pak to způsobily izolující iluze!

Proti tomu staví přírodní věda absolutní pravdu o přírodě: vyšší fyziologie ovšem objeví umělecké síly působící již při našem vzniku, ba dokonce nejen při našem, nýbrž i při vzniku zvířete: řekne, že *umění začíná s organickým*.

19 [52] Absolutní vědění vede k *pesimismu*: lékem proti němu je umění.

Filosofie je pro *vzdělání* nepostradatelná, protože *včleňuje vědění* do umělecké koncepce světa a tím je zušlechťuje.

19 [62] Velké rozpaky, zda je filosofie uměním nebo vědou.

Je to umění svým účelem a svými výsledky. Ale prostředky, uchopování pomocí pojmů, sdílí s vědou. Je formou básnictví. – Nelze ji zařadit: proto musíme vynalézt a charakterizovat novou species.

Povahopis filosofa. Poznává básněním a básní poznáním.

Filosofie nenarůstá; tím mám na mysli, že nemá týž průběh jako jiné vědy: i když některé filosofovy oblasti pozvolna do rukou vědy přecházejí. Hérakleitos nikdy nezestárne. Je to básnění za hranicemi zkušenosti, pokračování *mytického pudu*; též bytostně obrazové. Matematické zobrazování k podstatě filosofa nepatří.

Překonat vědění *silami*, jež *zakládají mýty*. Pozoruhodný *Kant* – vědění a víra! Niterná spřízněnost *filosofů* a *zakladatelů náboženství*!

19 [76] Neexistuje *žádná zvláštní filosofie, oddělená od vědy: tam i zde se myslí stejně*. Že ještě i *nedokazatelné* filosofování má svou hodnotu, větší než většina vědeckých vět, je založeno v estetické *hodnotě* takového filosofování, tj. v jeho kráse a vznešenosti. Je tu pořád ještě jako *umělecké dílo*, i když se nemůže vykázat vědeckou stavbou. Ale není tomu u vědeckých záležitostí stejně? –

Jinými slovy: nerozhoduje ryzí *pud poznání*, nýbrž *pud estetický*: málo dokázaná filosofie Hérakleitova má větší uměleckou hodnotu než všechny věty Aristotelovy.

Poznávací pud je tedy v kultuře národa krocen fantazií. Přitom je filosof naplněn nejvyšším *patosem pravdy*: *hodnota* jeho poznání mu zaručuje *pravdivost* tohoto poznání. Veškerá *plodnost* a veškerá hnací síla tkví v oněch *kupředu vysílaných* pohledech.

19 [103] Boj ve *filosofovi*.

Jeho universální pud ho nutí ke špatnému myšlení, nesmírný patos pravdy, plynoucí z širokého záběru jeho stanoviska, jej nutí ke *sdělování* a to opět k logice.

Na jedné straně se ustavuje *optimistická metafyzika logiky* – která postupně vše otráví a obelže. Logika, jako samovládkyně, vede ke lži: neboť ona *není* samovládkyní.

Druhý cit pravdy pochází z *lásky*, důkaz síly.

Vyslovení *oblažující pravdy z lásky*: vztahuje se na poznatky jednotlivce, které by nemusel sdělovat, avšak překypující blaženost z nich ho k tomu nutí.

19 [104] Být zcela pravdivý – nádherná heroická rozkoš člověka uprostřed prolhané přírody! *Avšak lze*

to jen velmi relativně! To je tragické. To je *tragický problém Kantův!* Teď nabývá umění docela *nové důstojnosti*. Vědy jsou naproti tomu o stupeň *degradovány*.

19 [105] *Pravdivost umění*: jediné ono je nyní poctivé.

Tak dospíváme obrovskou oklikou opět k *přirozenému* postoji (u Řeků). Prokázala se nemožnost stavět kulturu na vědění.

19 [156] Převědeme-li celý intelektuální svět zpět na *podnět a pocit*, bude mít taková nejskrovnější percepce mizivou schopnost něco vysvětlit.

Věta: neexistuje poznání bez poznávajícího nebo subjekt bez objektu a objekt bez subjektu, je naprosto pravdivá, avšak je to také ta nejpovrchnější triviálnost.

O věci o sobě nemůžeme vypovědět nic, protože jsme zpod vlastních nohou odstranili stanovisko poznávajícího, tj. poměřujícího. Kvalita existuje *pro nás*, tj. je měřena námi. Jestliže měřítko odstraníme, co zbude z kvality!

Avšak čím věci *jsou*, lze dokázat jediné tak, že vedle nich postavíme měřící subjekt. Jejich vlastnosti o sobě se nás netýkají, musí působit na nás.

Nyní se ovšem nabízí otázka: jak taková měřicí bytost vznikla?

I rostlina je *bytost měřicí*.

19 [158] Pro rostlinu je svět takový a takový – pro nás zas takový a takový. Jestliže obě percepční síly srovnáme, pak nám připadá naše pojetí světa správnější, tj. víc odpovídající pravdě. Člověk se ovšem vyvíjel pomalu a poznání se vyvíjí stále: takže obraz světa je stále pravdivější a úplnější. Přirozeně to je jen *zrcadlení*, stále zřetelnější zrcadlení. Zrcadlo samo však není ničím cizím a k podstatě věcí nepatřícím, nýbrž samo postupně vzniklo, stejně jako podstata věcí. Jsme svědky snah dosáhnout toho, aby zrcadlo bylo stále adekvátnější: v přirozeném procesu pokračuje věda. – Tak se věci zrcadlí stále čistěji: pozvolné osvobozování od příliš antropomorfního. *Pro rostlinu je celý svět rostlina*, pro nás člověk.

19 [175] Co lidem působí pravda!

Člověku je dostupný nejvyšší a nejryzejší život, ve víře, že má pravdu. Člověk potřebuje *víru v pravdu*.

Pravda se objevuje jako sociální potřeba: jakousi metastází je postupně aplikována na vše, i tam, kde není nutná.

Všechny ctnosti vznikají z nutkové potřeby. Se společností vzniká potřeba pravdivosti. Jinak žije člověk ve věčném zastírání. Zakládání států pravdivost podněcuje. –

Pud poznání má *morální zdroj*.

19 [178] Neptám se po účelu poznání: je náhodné, tj. nevzniklo na základě rozumného účelového záměru. Jako rozšíření nebo utvrzení či zpevnění jistého způsobu myšlení a jednání, v určitých případech nezbytného.

Od přírody tu člověk není k poznávání.

Sklon k pravdě vyvolaly dvě vlastnosti nutné k různým účelům – *pravdivost a metafora*. Takže tvůrcem intelektuálního pudu je morální fenomén, esteticky zobecněný.

Instinktem je tu právě zvyk soudit často určitým způsobem, a odtud κατά ανάλογον povinnost soudit takto vždy.

19 [179] Příroda ustlala člověku na samých iluzích. – To je jeho nejvlastnější živel. Vidí formy a pocituje vzruchy místo pravd. Sní, jako přírodu si představuje božské lidi.

Člověk se stal poznávající bytostí náhodou, neúmyslným spárováním dvou kvalit. Jednou skončí a nic se nestane.

Dlouho lidé nebyli, a když sami přestanou existovat, nic se nebude dít. Jsou bez dalšího poslání a účelu.

Člověk je vysoce patetické zvíře a všechny své vlastnosti bere tak vážně, jako by se v nich otáčely stěžeje světa.

Podobné věci se navzájem připomínají a jsou srovnávány: toť poznání, rychlé subsumování stejnorodého. Jen podobnost percipuje podobnost: fyziologický proces. Tím, čím je paměť, je rovněž percepce nového. Nikoli myšlenka na myšlenku – – –

19 [180] *O lži*

Hérakleitos. Víra ve věčnost pravdy.

Zánik jeho díla – jednou zánik veškerého poznání.

A co je na Hérakleitovi pravda!

Vylíčení jeho nauky jako antropomorfismu.

Stejně tak Anaximandros. Anaxagoras.

Vztah Hérakleita k řeckému národnímu charakteru.

Je to hellénský kosmos.

Vznik patosu pravdy. Náhodný vznik poznání.

Prolhanost a iluze, v nichž člověk žije.

Lež a řeč pravdy – mýtus poezie.

Základy všeho velkého a živého spočívají na iluzi. Patos pravdy vede k zániku. (Zde spočívá „velkost“.) Především k zániku *kultury*.

Empedoklés a oběti. Eleaté. Platón potřebuje ke státu lež.

Od kultury odloučilo Řeky *sektářství*.

My se naopak ke kultuře *sektářsky* navracíme, snažíme se ve filosofovi přemíru poznání opět zatlačit a filosofa znovu přesvědčit o antropomorfnosti veškerého poznání.

19 [181] Objektivní hodnota poznání: nečiní nikoho lepším. Poznání nevlastní poslední cíle světa. Jeho vznik je náhodný. Hodnota pravdivosti. – A přece jen činí lepším! Jeho cílem je zánik. Obětuje. Naše *umění* je zobrazením desperátního poznání.

19 [182] Lidstvo má v poznání krásný prostředek zániku.

19 [204] *Abstrakce* jsou *metonymiemi*, tj. záměna-mi příčiny a následku. Ovšem metonymií je každý pojem a poznání se odehrává v pojmech. „Pravda“ se stává *mocí*, jakmile ji vydělíme jako abstrakci.

19 [206] Když hovořím o strašlivé možnosti, že poznání žene lidstvo k zániku, vůbec tím nechci složit poklonu dnes žijící generaci: z takových tendencí jí není nic vlastního. Avšak sledujeme-li chod vědy od 15. století, pak se ovšem podobná moc a možnost nabízí.

19 [215] Jediným způsobem, jak zdolat mnohost, je vytvořit druhy, např. pojmenovat slovem „smělý“ celé množství způsobů jednání. Tím, že je zařadíme do rubriky „smělý“, si je vysvětlíme. Všechno vysvětlování a poznávání je vlastně jen rozčleňování do rubrik, kategorizování. – A nyní ve smělém rozmachu: mnohost věcí dostaneme pod jednu střechu, jestliže je pochopíme jakožto nespočet jednání *jedné* kvality, např. jednání *vody*, jako u Thaléta. Zde máme podobný přenos: jedna abstrakce uchopí bezpočet jednání a platí pak jako příčina. Která abstrakce (vlastnost) pojme mnohost všech věcí? Kvalita „vodnatý“, „vlhký“. Celý svět je vlhký, *tudíž je vlhkost celý svět*. Metonymie! Chybný závěr. Predikát je zaměněn se svou predikátů (definice).

Logické myšlení praktikovali Iónové málo, také se jen docela pomalu vyvíjí. Chybné závěry však uchopíme správněji jako metonymie, tj. rétoricky, poeticky.

Všechny *rétorické figury* (tj. podstata jazyka) jsou *logicky chybné závěry*. A to je počátek rozumu!

19 [216] Vidíme, že se nejprve dál *filosofuje* stejně, jako *vznikal jazyk*, tj. nelogicky.

A nyní k tomu přistoupí patos *pravdy a pravdivosti*. Nejprve nemá s logikou nic společného. Znamená jen tolik, že se nepáchá *žádný vědomý klam*. Avšak klamy v jazyce a ve filosofii jsou nejprve nevědomé a velmi těžko uvědomitelné. Koexistence různých filosofii (nebo náboženských systémů) hlásaných se stejným patosem vyvolala ale zvláštní boj. Při takové konfrontaci si každé ze znepřátelených náboženství vypomáhalo tím, že druhé prohlásilo za nepravdivé: podobně i u systémů.

To leckoho dovádělo ke skepsi: pravda je ve studni! vzdychali.

Teprve u Sókrata vstupuje do sféry pravdivosti logika: a pravdivost zjišťuje nekonečnou obtížnost správného kategorizování.

19 [217] Naše smyslové vjemy spočívají na tropech, nikoli na nevědomých soudech. Prapůvodní proces záleží v identifikaci podobného s podobným – v nalezení nějaké podobnosti mezi jednou a druhou věcí. Touto činností se živí *paměť* a neustále se v ní cvičí.

Záměna je prapůvodní fenomén. – Jeho předpokladem je *vidění tvarů*. Směrodatný pro naše poznání je obraz v oku, hned poté rytmus našeho sluchu. Oko by nám *nikdy* neumožnilo dospět k představě času, ucho nikdy k představě prostoru. Hmatu odpovídá cítění kausalit.

Od počátku vidíme obrazy zrakem jen *v sobě*, slyšíme tón jen *v sobě* – odtud je k domněnce vnějšího světa ještě velký krok. Např. rostlina nepocituje žádný vnější svět. Hmatový smysl a zároveň viděný obraz dávají empiricky dva pocity vedle sebe, ty pak, protože se vyskytují vždy společně, vzbuzují představu souvislosti (*metaforou* – neboť nikoli vše, co se zjevuje spolu, spolu také souvisí).

Abstrakce je vysoce důležitý výtvar. Je to trvalý, v paměti zachycený a vrytý tvar, který se hodí na velmi mnoho jevů, a je proto vůči každému jednotlivému jevu velmi hrubý a nedostačující.

19 [218] Patos pravdy ve světě lži.

Lživý svět zas v nejvyšších vrcholech filosofie.

Účelem těchto nejvyšších lží zkrácení neomezeného pudu poznání.

Vznik pudu poznání z morálky.

19 [219] Odkud patos pravdy ve světě lži? Z morálky.

Patos pravdy a logika.

Kultura a pravda.

19 [220] Každé nepatrné poznání s sebou nese velké uspokojení: avšak nikoli jako pravda, nýbrž jako víra, že pravda byla objevena. Jakého druhu je toto uspokojení?

19 [221] Kultura je jednotná. Jen filosof, zdá se, stojí mimo. Obrací se k nejvzdálenějšímu potomstvu – slávě.

Je zvláštní, že Řekové filosofovali. Krásná lež.

Ale ještě podivnější, že *člověk* vůbec dospěl k patosu pravdy.

Obrazy v něm jsou přece mnohem mocnější než příroda kolem: jako u německých malířů patnáctého věku, kteří, navzdory přírodě kolem, vytvářejí tak pavoučí údy – jak jim určuje stará zbožná tradice.

Platón chce nový stát, ve kterém bude vládnout *dialektika*; popírá *kulturu* krásné lži.

19 [222] V Německu se dnes nefilosofuje, a proto je otázka, co vlastně filosof je, mezi Němci nesrozumitelná. Proto také ten vytrvalý údiv, přecházející vpo-

sled ve zlobu, že by někdo mezi nimi mohl žít jako filosof, nijak se o ně nestarat, a přece na ně apelovat. Dnešní Němci nesnášejí, podobně jako duchové, aby byli vyvoláváni.

Zoufalá nepatřičnost narodit se mezi Němci jako filosof!

19 [223] Morální instinkty: mateřská láska – pozvolna v lásku vůbec. Právě tak láska pohlavní. Všude rozpoznávám *přenos*.

19 [224] Leccos je v přírodě vlhké: všechno je v přírodě vlhké. Vlhkost náleží k podstatě přírody: vlhkost je podstatou přírody. Tolik Thalés.

19 [225] Nepravdivost člověka vůči sobě i vůči druhým: předpokladem je neznalost – nutná k existenci (jeho vlastní – a ve společnosti). Do tohoto vakua se staví klam představ. Sen. Tradiční pojmy (které ovládají navzdory přírodě staré německé malíře) ve všech dobách rozdílné. Metonymie. Podněty, nikoli plné poznatky. Oko skýtá podoby. My lpíme na povrchu. Sklon ke krásnu. Nedostatek logiky, zato metafory. Náboženství. Různé filosofie. *Napodobování*.

19 [226] *Nápodoba* je prostředkem veškeré kultury, tak se pozvolna ustavuje instinkt. *Všechno srovnávání (prapůvodní myšlení) je napodobováním*. Druhy se vytvářejí tak, že první, jen v něčem podobné exempláře silně napodobují, tj. následují největší a nejsilnější exemplář. Osvojení *druhé přirozenosti* nápodobou. V plození je nevědomá nápodoba nejpodivnější, přitom vštěpování druhé přirozenosti.

Naše smysly napodobují přírodu tak, že ji čím dál více zobrazují.

Napodobování předpokládá přijímání a poté pokračující přenášení přijatého obrazu v tisíci metaforách, všech účinných.

Analogie –

19 [227] Jaká mocnost nás nutí napodobovat? Osvojování cizího působení pomocí metafor.

Podnět – vzpomínkový obraz vázaný na metaforu (analogický soud).

Výsledek: odhalování a ožiování podobností. Ve vzpomínkovém obraze se *opakovaný* podnět odehrává ještě jednou.

Podnět percipuje – nyní *opakovaně*, v mnoha metaforách, přičemž sem proudí příbuzné obrazy, z různých rubrik. Každá percepce dociluje mnohonásobně-

ho napodobení podnětu, avšak s přenosem do různých oblastí.

Pocitěný podnět je přenesen na příbuzné nervy, tam, v přenosu, je zopakován atd.

Koná se překládání jednoho smyslového vjemu do druhého: mnozí při určitých tónech něco vidí nebo pociťují nějakou chuť. To je zcela všeobecný jev.

19 [228] *Nápodoba* je protikladem *poznání* v tom, že poznání nechce připustit žádný přenos, nýbrž chce vjem podržet bez metafory a bez následků. Za tím účelem jej petrifikuje: vjem je uloven a omezen pojmy, pak usmrcen, stažen z kůže a jakožto pojem mumifikován a uchován.

Jenže neexistují žádné „původní“ výrazy a *žádné původní poznávání bez metafory*. Ale existuje takový klam, tj. existuje *víra v pravdu* smyslového vjemu. Nejobyčejnější metafory, ty neužívanější, platí nyní jako pravdy a jako měřítko pro metafory vzácnější. O sobě vzato tu vládne jen rozdíl mezi návykem a novostí, četností a vzácností.

Poznávání je jen práce s nejoblíbenějšími metaforami, tedy nápodoba nepociťovaná už jako nápodoba. Do říše pravdy proto samozřejmě proniknout nemůže.

Patos pudu k pravdě předpokládá nahlédnutí, že různé metaforické světy spolu nejsou zajedno a zápasí

mezi sebou, např. sen, lež atd. zápasí s obvyklým a vžitým pojetím: z toho je jedno vzácnější, druhé pak častější. Takže úzus zápasí s výjimkou, pravidlo s neobvyklostí. Odtud pochází respekt denní skutečnosti k snovému světu.

Ovšem vzácné a neobvyklé věci jsou *lákavější* a *podnětnější* – lež je pociťována jako lákavý podnět. Poezie.

19 [229] V politické společnosti je nutná pevná dohoda, taková společnost je založena na navyklém používání metafor. Každé mimořádné užití ji rozruší, ba zničí. Takže používat každé slovo tak, jak je používá masa, je politicky vhodné a morální. Být *pravdivý* znamená jen neodchylovat se od běžného smyslu věcí. Pravdivé jest *jsoucí*, na rozdíl od neskutečného. První konvence se týká toho, co má platit jako „jsoucí“.

Avšak pud k pravdivosti, je-li přenesen na *přírodu*, plodí víru, že i příroda musí být vůči nám pravdivá. Na tomto přenosu spočívá pud poznání.

„Pravdivým“ se nejprve rozumí jen to, co je obvykle užívanou metaforou – tedy jen iluzí, na kterou jsme si častým užíváním zvykli a už ji jako iluzi nepociťujeme: zapomenutou metaforou, tj. metaforou, u které bylo zapomenuto, že jí je.

19 [230] *Pud k pravdě* se počíná základním nahlédnutím protikladu mezi skutečným světem a světem lži a také toho, jak je všechno lidské žití nejisté, když bezpodmínečně neplatí pravda konvence: je to morální přesvědčení, že je nezbytná pevná konvence, má-li existovat lidské společenství. Pokud má někde skončit *válečný stav*, musí se začít zajištěním pravdy, tj. platným a závazným *označením* věcí.

Lhář používá slova, aby neskutečnému propůjčil zdání skutečnosti, tj. zneužívá pevný fundament.

Na druhé straně je tu pud ke stále novým metaforám, ten se vybílí v básníkovi, v herci atd., především v náboženství.

Filosof pak, s pocitem věčné mytické hry lží, hledá v oblasti, ve které vládla náboženství, také něco „skutečného“, *trvalého*. Chce pravdu, která *trvá*. Rozšiřuje tedy potřebu pevných konvencí pravdy na nové oblasti.

19 [231] *Nejstarší monotheismus* se vztahuje k *jedné* zářivé nebeské klenbě a nazývá ji devas. Velmi omezené a neplastické. Jakým pokrokem jsou polytheistická náboženství.

19 [234] Rád bych otázku hodnoty poznání vykládal jako chladný anděl, který celý ten švindl prohlédl. Beze zloby, ale bez dobromyslnosti.

19 [236] Poznání má, přísně vzato, jen formu tautologie a je *prázdné*. Každé poznání, které je nám prospěšné, je *zestejněním nestejného*, podobného, to znamená, že je podstatně nelogické.

Pojem získáváme jedinečně touto cestou a později se tváříme, jako by pojem „člověk“ byl něčím faktickým, zatímco je jen naším výtvozem, jenž vznikl odstraněním všech našich individuálních rysů. Předpokládáme, že příroda postupuje podle takového pojmu: zde jsou ale jak příroda, tak pojem antropomorfní. Pojem získáme *přehlížením* individuálních rysů, tím začíná naše poznání: *kategorizováním*, sestavováním rubrik a rozlišováním *rodů*. Tomu však podstata věcí neodpovídá: je to proces poznání, který se podstaty věcí nedotýká. Věc nám určují četné jednotlivé rysy, ne všechny: stejnost těchto rysů nás motivuje, abychom pod jeden pojem shrnuli mnoho věcí.

Produkujeme podstatu jakožto *nositele vlastností* a abstrakce jakožto příčiny těchto vlastností.

Že nám nějaká jednota, např. strom, připadá jako mnohost vlastností, relací, je antropomorfní dvojím způsobem: za prvé neexistuje tato ohraničená jednota „strom“, je svévolně nějakou věc takto vyřezávat (podle oka, podle formy), a žádná relace není pravá a absolutní, nýbrž je opět antropomorfně zbarvená.

19 [237] Filozof nehledá pravdu, nýbrž metamorfózu světa v člověka: usiluje o rozumění světu se sebevědomím. Usiluje o *asimilaci*: je spokojen, když něco uvedl do antropomorfního pořádku. Jako se astrolog dívá na svět ve službách jednotlivých individuí, tak filozof nahlíží svět jako člověka.

Člověk jako míra věcí je rovněž myšlenkou vědy. Každý přírodní zákon je nakonec sumou antropomorfních relací. Obzvláště číslo: rozpuštění zákonů do množství, jejich vyjádření početními formulami je με-ταφορά, podobně jako když někdo, kdo neslyší, posuzuje hudbu a tón podle Chladniho obrazců.

19 [238] Nejobtížněji se vyvíjí cit pro *jistotu*. Nejprve hledáme *vysvětlení*: když toho nějaká hypotéza vysvětluje *mnoho*, činíme závěr, že vysvětluje všechno.

19 [239] Anaximandros objevuje rozporuplný charakter našeho světa: jeho kvality způsobují jeho zánik.

19 [240] Svět je jev – avšak *my* nejsme sami příčinou toho, že se zjevuje. Ještě z jiné, další strany je svět nereálný.

19 [241] Naše prožitky určují naše individuum, a to tak, že je toto individuum každým citovým dojmem určeno až do nitra poslední buňky.

19 [242] Podstata definice: tužka je podlouhlé atd. těleso. A je B. Co je podlouhlé, je tu zároveň barevné. Vlastnosti obsahují jen relace.

Určité těleso rovná se tolik a tolik relací. Relace nikdy nemohou být podstata, nýbrž jen důsledky podstaty. Syntetický soud popisuje věc podle jejích následků, tj. *podstata* a *důsledky* se identifikují, tj. metonymie.

V jádře syntetického soudu spočívá tedy *metonymie*, tj. je to *chybná rovnice*.

Tj. syntetické závěry jsou nelogické. Jestliže je aplikujeme, předpokládáme populární metafyziku, tj. takovou, která účinky nahlíží jako příčiny.

Pojem „tužka“ je zaměňován s „věcí“ tužka. Ono „je“ v syntetickém soudu je chybné, obsahuje přenos, staví se tu vedle sebe dvě různé sféry, mezi kterými nikdy nemůže nastat rovnost. Žijeme a myslíme v samých účincích *nelogična*, v nevěděni a v chybném věděni.

19 [243] *Svět nepravdy:*

Sen a bdění.

Krátké sebevědomí.

Úzká vzpomínka.
Syntetické soudy.
Jazyk.
Iluze a cíle.
Prolhané stanovisko společnosti.
Čas a prostor.

19 [244] Odkud pro všechno na světě ten *patos* pravdy?

Nechce pravdu, nýbrž víru, důvěru k něčemu.

19 [245] Otázka po *teleologii* filosofa – který věci nevidí ani historicky, ani idylicky.

Otázka se mu rozšiřuje na otázku po hodnotě poznání.

Popis filosofa – potřebuje slávu, nemyslí na *užitek*, který z poznání plyne, nýbrž na užitek, který je v poznání samém.

Kdyby našel slovo, jehož vyslovení by zničilo svět, myslíte, že by je nevyslovil?

A co potom znamená jeho přesvědčení, že lidstvo má zapotřebí pravdy?

19 [246] Jaká je hodnota poznání vůbec?

Svět lži – pravdě se pozvolna dostává platnosti – všechny ctnosti vznikají z neřestí.

19 [247]

1. Útěk před vším vzdělaným a pohodlným.

2. Sláva a filosof.

3. Pravda a její hodnota jako čisté metaphysicum.

19 [249] *Metafora* znamená pojednávat jako *stejně* něco, co jsme v jistém bodě rozpoznali jako *podobné*.

19 [250] Sláva je mylná v tomto: nikdy nikdo znovu nezažije pocit tvůrce, jak ho pocítil tvůrce sám. Takže není možné ani dokonalé ocenění.

19 [251] Důvěra k nalezené *pravdě* se projevuje v tom, že ji chce člověk sdělit. Sdělit ji však lze dvojím způsobem: jejími účinky, takže druzí jsou jimi zpětně přesvědčeni o hodnotě základu. Nebo dokazováním jejího vzniku z logického propojení samých jistých a už nahlédnutých pravd. Propojení spočívá ve správném přiřazení speciálních případů k obecným větám – je to čisté kategorizování.

19 [252] Umělecké dílo je k přírodě v podobném vztahu jako matematický kruh k přirozenému.

19 [253] Proč nechceme být klamáni?

– Chceme to v umění. Toužíme, alespoň v mnoha věcech, po nevědění, tj. i po klamu.

Člověk chce, pokud je to nutné k životu, nebýt klamán, tj. musí se dokázat uchovat, v této oblasti potřeb chce mít možnost důvěřovat.

Zavrhuje jen klam, který je nepřátelský, nikoli klam potěšující. Prchá před *podvodem*, zlým klamem. Tedy v podstatě nikoli před klamem, nýbrž před následkem klamu, a to zlým následkem. Takže tam, kde může být zklamána důvěra, a to se zlými následky, klam zavrhuje. Tady chce pravdu, tj. opět: chce příjemné následky. Pravda přichází v úvahu jen jako prostředek proti nepřátelským klamům. *Požadavek pravdy* znamená: ne-čiň lidem podvodem nic zlého. Vůči *čistému poznání pravdy bez následků* je člověk *lhostejný*.

K tomu ho příroda nevybavila. Víra v pravdu je vírou v jisté obšťastňující účinky. – Odkud se pak ale bere všechna ta morálita touhy po pravdě? Dosud je vše egoistické. Nebo: kde přechází touha po pravdě v heroismus a zkázu pro individuum?

19 [254] Hledá filosof pravdu?

Ne, to by mu více záleželo na jistotě.

Pravda je chladná, víra v pravdu je mocná.

19 [257] Některé důsledky pojmů se mohou izolací tak posílit, že na sebe strhnou sílu druhých pudů. Tak např. pud poznání.

Takto uzpůsobená povaha, určená až do nitra buňky, se pak opět rozmnoží a zdědí: vystupňuje se natolik, až konečně absorpce tohoto druhu zničí její obecnou zdatnost.

19 [258] Pravda je lidem lhostejná: ukazuje to tautologie, jako jediné přístupná forma pravdy.

Hledat pravdu potom těž znamená správně kategorizovat, tj. existujícímu pojmu správně podřadit jednotlivé případy. Zde je však pojem našim činem, stejně jako minulé časy. Subsumovat celý svět pod správné pojmy neznámá nic jiného než zařazovat jednotlivé věci pod původně lidské nejobecnější formy relace: tudíž jen stvrzovat pojmy – to, co jsme pod ně strčili, pod nimi zase hledat – tedy v podstatě opět tautologie.

Ediční poznámka

Text *Über Wahrheit und Lüge im aussermoralischen Sinne* byl napsán roku 1873, ale Nietzsche ho za svého života nepublikoval. Poprvé vyšel spolu se záznamy z pozůstalosti v 10. svazku Nietzscheových *Sebraných spisů* (*Werke*, Leipzig, Naumann 1899–1909), naposledy v *Sämtliche Werke*, Kritische Studienausgabe (KSA), sv. 1. Český překlad *O pravdě a lži ve smyslu nikoli morálním* byl poprvé uveřejněn ve *Filosofickém časopise*, 41 (1993), str. 679–688.

Rukopisný poznámkový materiál, z něhož Nietzsche čerpal, je v pozůstalosti obsažen v sešitě číslo P I 20 a pochází z léta 1872 až ze začátku roku 1873 (KSA sv. 7). Sešit obsahuje rovněž záznamy k první *Nečasové úvaze* (David Strauss, vyznavač a spisovatel), poznámky k tématům vyznačeným pracovními tituly „Filosof. Úvahy o boji mezi uměním a poznáním“, „Apologie umění“, „Filosof tragického poznání“, „O lži“, „Patos pravdy“. Těžiště záznamů tvoří materiál, jež Nietzsche využil jednak v textu *O prav-*

dě a lži, jednak v práci *Filosofie v tragickém údobí Řeků* (které snad původně tvořily jeden literární projekt) a v několika drobnějších pracech, např. v *Pěti předmluvách k pěti nenapsaným knihám*. Výběr z rukopisných poznámek zde vychází v českém překladu poprvé. Kurziva označuje v textu jedno podtržení, proložený tisk dvojí. Tři pomlčky vyznačují místa, která se vydavatelům nepodařilo rozluštit.

PK

FRIEDRICH NIETZSCHE

O pravdě a lži
ve smyslu nikoli morálním

Vydalo nakladatelství OIKOYMENH jako
svoji 422. publikaci. Z německého originálu
*Über Wahrheit und Lüge im aussermoralischen
Sinne* přeložila Věra Koubová. Odpovědný
redaktor Pavel Kouba. Technická redakce Vla-
dimír Nedvídek. Obálku navrhl Zdeněk Ziegler.
Sazba martin.tresnak@gmail.com. Tisk Akcent
Vimperk. Druhé, opravené vydání, Praha 2010.
První vydání, Praha 2007.